

Znaczenie dzieciństwa w kształtowaniu tożsamości pisarza emigracyjnego – na podstawie twórczości i doświadczeń Jerzego Pietrkiewicza¹

Abstrakt:

Wybuch drugiej wojny światowej i spowodowana nim fala emigracji dramatycznie odmieniły życie narodu polskiego. Wielu młodych ludzi znalazło schronienie poza ojczyzną, jednak taka nagła zmiana często powodowała dezintegrację tożsamości, zarówno w wymiarze osobistym, społecznym, jak i twórczym – w przypadku pisarzy. Poszukiwanie tożsamości stanowi zatem ważny element rozważań w odniesieniu do twórców emigracyjnych. Jednym z młodych poetów, którzy opuścili Polskę, był Jerzy Pietrkiewicz, którego twórczości i doświadczeń dotyczy niniejszy artykuł. W pierwszej angielskiej powieści, *The Knotted Cord* [Sznur z węzłami] (1953), autor ten opisał polską przedwojenną wieś, w której spędził wczesne lata życia. Przedstawił poszczególne etapy swojego dorastania, od beztrudnych lat chłopięcych po śmierć matki – wydarzenie, które było dla niego traumą. Artystyczny powrót do korzeni jawił się pisarzowi jako naturalna potrzeba każdego emigranta. W przekonaniu Pietrkiewicza wielu twórców sięgało do motywu dzieciństwa w momencie kryzysu tożsamości powodowanego wygnaniem. Autorka artykułu analizuje wpływ wspomnień idyllicznego świata najwcześniejszego okresu życia na kształtowanie indywidualnej samoświadomości pisarza emigracyjnego.

Słowa kluczowe:

dzieństwo, Jerzy Pietrkiewicz, polscy pisarze emigracyjni, *The Knotted Cord* [Sznur z węzłami], tożsamość

* Katarzyna Cieplińska – dr, pracuje w Katedrze Lingwistyki Stosowanej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Jej zainteresowania naukowe obejmują zagadnienia dotyczące literatury i kultury brytyjskiej, recepcji literatury polskiej w świecie, twórczości polskich pisarzy emigracyjnych oraz tłumaczeń specjalistycznych i literackich. Kontakt: katarzyna.cieplinska@uwm.edu.pl.

¹ Publikacja została napisana w wyniku odbycia przez autorkę stażu w Katedrze Filologii Angielskiej Uniwersytetu Cypryjskiego w Nikozji, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój), zrealizowanego w projekcie Program Rozwojowy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (POWR.03.05.00-00-Z310/17).

The Significance of Childhood in Shaping the Identity of an Émigré Writer – Based on the Works and Experiences of Jerzy Pietrkiewicz

Abstract:

The outbreak of World War II and the resulting wave of migration dramatically changed the fate of the Polish nation. Many young people found refuge outside their homeland. Such an abrupt change, however, often resulted in the disintegration of identities, not only in the personal and social, but also in the artistic sense, as in the case of writers. The search for identity is therefore an important element of analysis in relation to writers in exile. One of the young poets who left Poland was Jerzy Pietrkiewicz, whose works and experiences are the subject of this paper. In his first English novel, *The Knotted Cord* (1953), the author described a small village of Fabianki, where he was born, as well as various stages of his early life, from happy boyhood to the death of his mother, which was a traumatic experience for him. For the writer, the need to return to the roots as a natural phase of every immigrant. According to Pietrkiewicz, many artists reached for the theme of childhood at the time of the identity crisis caused by exile. The author of the article analyses the influence of memories of the idyllic world of the earliest period of life on the formation of individual self-awareness of an émigré writer.

Key words:

childhood, Jerzy Pietrkiewicz, Polish émigré writers, *The Knotted Cord*, identity

Kształtowanie się tożsamości człowieka od początku jego życia przebiega jednocześnie w dwóch wymiarach – czasu i społeczno-kulturowym (Brzezińska, 2000, s. 34). Kontekst pierwszy zależy od specyficznego dla danego okresu wpływu przeszłości na terażniejszość oraz tworzenia swoistej wizji przyszłości. Natomiast kontekst społeczno-kulturowy obejmuje wszystkie relacje i interakcje, grupy, organizacje oraz społeczności, z którymi człowiek miał styczność na określonym etapie swojego życia. Tożsamość jednostki ma zatem wymiar osobisty, społeczny i kulturowy. Rozwija się ona przez całe życie, ale najważniejszymi okresami jej formowania są dzieciństwo i okres dojrzewania. Już od pierwszych lat życia człowiek bowiem obserwuje i zbiera doświadczenia pozwalające na kształtowanie wiedzy zarówno o otaczającym go świecie, jak i o sobie samym. Stopniowo dziecko nabiera poczucia fizycznej i psychicznej separacji od innych ludzi. Na tej podstawie w okresie dojrzewania powstaje i ewoluuje poczucie odrębności, ciągłości i integralności (Brzezińska, 2006, s. 47) oraz kształtuje się zindywidualizowany system aksjologiczny. Osobiste wspomnienia człowieka są zawsze powiązane tak z losami jego rodziny,

społeczności lokalnej, jak z dziejami narodu i państwa, historią oraz kulturą regionu. Wszystkie zapisane w pamięci wydarzenia – dobre i złe – tworzą podstawę, na której buduje się tożsamość jednostki.

Wybuch drugiej wojny światowej i spowodowana nim emigracja dramatycznie zmieniły życie narodu polskiego. Wielu młodych ludzi znalazło schronienie m.in. w Wielkiej Brytanii – co okaże się istotnym kontekstem w odniesieniu do twórczości bohatera niniejszego tekstu, Jerzego Pietrkiewicza. Nagła zmiana powodowała dezintegrację tożsamości Polaków, zarówno w wymiarze osobistym, społecznym, jak i twórczym – w przypadku pisarzy. Poszukiwanie nowego „ja” i jako człowiek, i jako artysta, nieustanne balansowanie pomiędzy nowym a starym światem, rozdarcie pomiędzy wyobcowaniem i zadomowieniem – stawiały tych twórców w sytuacji funkcjonowania na pograniczu dwóch kultur. Zetknięcie języka i dziedzictwa kulturowego kraju pochodzenia z tradycją państwa osiedlenia powodowało powstawanie „trzeciej wartości” (Mostwin, 1995). Często, choć nie zawsze, prowadziło to zatem do dwujęzyczności i dwukulturowości emigrantów. Jednakże takie funkcjonowanie w świecie wzbudzało kolejne dylematy pisarzy, takie jak wybór języka twórczości czy kwestia przekładu własnych utworów (Mostwin, 1985).

Poszukiwanie tożsamości stanowi niezwykle istotny aspekt rozważań w odniesieniu do twórców emigracyjnych. Wpływ nowej kultury i języka kraju wygnania stanowi swoiste zagrożenie, zarówno dla poczucia wewnętrznej integralności człowieka, jak i jego tożsamości artystycznej. Zdaniem Barbary Czarneckiej (2001), „rozłamanie między życiem na obczyźnie a ciągle obecnym w świadomości krajem stwarza ryzyko łatwego nakładania na kryzysowy moment wizji dzieciństwa, pochodzącej z okresu wyraźnej i bezpiecznej tożsamości” (s. 208). Charakterystyczne motywy podejmowane przez tych twórców nawiązują m.in. do takiej problematyki jak kwestie osamotnienia i tożsamości człowieka oderwanego od znanej mu rzeczywistości, wykorzenia i wrastania w nowe otoczenie. W rezultacie pisarstwo to często jest nacechowane nostalgią, wyraża tęsknotę za utraconą ojczyzną i bliskimi ludźmi. Wobec trudności adaptacyjnych, z jakimi stykają się ludzie pozbawieni możliwości powrotu do swojego kraju, zakorzenienie w najwcześniejszych latach życia zdaje się mieć zbawienny wpływ na tożsamość pisarza. Dzieciństwo stawało się zatem tematem wierszy, powieści i wspomnień.

Jednym z polskich twórców skazanych wojną na uchodźstwo był Jerzy Pietrkiewicz. Urodzony w 1916 roku w Fabiankach na Ziemi Dobrzyńskiej, w latach 1935–1939 związany z poetycką grupą autentystów, a od 1940 roku zamieszkały w Wielkiej Brytanii, stał się autorem wielu książek w języku angielskim – ośmiu powieści: *The Knotted Cord* [Sznur z węzłami] (1953), *Loot and Loyalty* [Grabież i wierność] (1955), *Future to Let* [Przyszłość do wynajęcia] (1958), *Isolation*

[Odosobnienie] (1959), *The Quick and the Dead* [Gdy odpadają łuski ciała] (1961), *That Angel Burning at My Left Side* [Anioł ognisty, mój anioł lewy] (1963), *Inner Circle* [Wewnętrzne koło] (1966) i *Green Flows the Bile* [Żółć płynie na zielono] (1969), a także autobiografii *In the Scales of Fate* [Na szalach losu] (1993), tomu esejów *The Other Side of the Silence* [Druga strona milczenia. Poeta u krańców mowy] (2002) oraz monografii *The Third Adam* [Trzeci Adam] (1975).

W swojej pierwszej angielskiej powieści Pietrkiewicz opisał polską przedwojenną wieś, w której spędził dzieciństwo. *The Knotted Cord*, wydana w 1953 roku równoległe w Londynie i w Nowym Jorku, zdobyła uznanie krytyków (Pietrkiewicz, 1953a; 1953b; 1954). Chwalono zarówno warstwę językową dzieła, jak i jego fabułę, ukazującą jakże egzotyczną dla brytyjskiego czytelnika przedwojenną wieś polską (Cieplińska, 2012, s. 63–68). Uniwersalne elementy fabularne obejmowały subtelne ukazanie psychiki dziecka oraz wątki religijne, dzięki którym utwór wpisywał się w nurt brytyjskiej powieści katolickiej (Cieplińska, 2013). Ze względu na pozytywną recepcję książki twórca kontynuował pisanie po angielsku, choć – jak podkreślał w autobiografii *In the Scales of Fate* – gdyby pierwsza powieść okazała się porażką, nigdy nie odważyłby się napisać kolejnych (Pietrkiewicz, 1993, s. 228). Początkowo autor używał polskiego nazwiska, jednak przekonany przez wydawcę, od 1958 roku, kiedy to ukazała się powieść *Future to Let*, publikował, używając zangielszczonej wersji – Peterkiewicz (Tarnowska, 2004, s. 92). *The Knotted Cord* nawiązuje do motywów poruszanych wcześniej w książkach napisanych po polsku. Fabuła w znacznym stopniu przypomina jedyną polską powieść Pietrkiewicza, *Po chłopku* (1941a), a także przywołuje wiele wątków obecnych w poezji pisarza, zwłaszcza w debiutanckim tomie *Wiersze o dzieciństwie* (1935). Utwory te łączą motywy przewodnie jego twórczości: dzieciństwo i Ziemia Dobrzyńska.

Głównym bohaterem *The Knotted Cord* jest Broniek Oborowicz, chłopiec mieszkający w niewielkiej wsi Fabianki (miejsce urodzenia autora). W scenie otwierającej powieść pięcioletni protagonista siedzi na saniach, zadowolony z udziału w kuligu. W rzeczywistości nieświadomie uczestniczy on w kondukcie pogrzebowym jednej z mieszkanek wsi, pani Kowalskiej. Od tamtej chwili motyw śmierci towarzyszy Bronkowi w wielu sytuacjach. Gdy trumna z ciałem kobiety zsuwa się z sań i wpada w zaspę, chłopiec nie rozumie, dlaczego szukający czarnego pudła mężczyźni są tak bardzo zdenerwowani. W wyniku przemarznięcia podczas „kuligu”, czy raczej przejazdu konduktu żałobnego, zapada on na ciężką chorobę. Zdesperowana matka dziecka, nosząca imię Antonina²,

² Matka Jerzego Pietrkiewicza, tak jak bohaterka powieści, miała na imię Antonina.

w zamian za uleczenie syna obiecuje poświęcić go swojemu patronowi, świętemu Antoniemu. Od tej chwili przez trzy kolejne lata, na znak wdzięczności dla niebiańskiego uzdrowiciela, chłopiec musi chodzić ubrany w strój mnicha. Nieodłączny element tego stroju stanowi tytułowy sznur z węzłami. Dla Bronka konsekwencje są bardzo dotkliwe, gdyż taki ubiór oznacza odmienność – zarówno odizolowanie od rówieśników, jak i postrzeganie go przez mieszkańców okolicznych wsi jako małego proroka. Nowy strój krępuje ruchy chłopca i uniemożliwia mu swobodną zabawę. Ponadto habit jest niewygodny i szorstki, a latem bohater cierpi w nim katusze z powodu gorąca. Niejednokrotnie buntuje się i zaklina, że nigdy więcej nie założy znienawidzonego ubrania, ale matka cierpliwie przypomina mu o złożonej przed Bogiem obietnicy. Uczucie osamotnienia i brak kontaktu z rówieśnikami powodują, że chłopiec łatwo ulega wpływom dorosłych, pośród których wzbudza zainteresowanie swoim nietypowym strojem.

Postacie, które napotyka Broniek, np. kobiety uważane za wiedźmy czy pastuch chlubiący się zdolnością rymowania, odciskają piętno na jego psychice. Jedną z miejscowych znachorek, Ptakowa, opowiada mu o uzdrawiającej mocy kwiatu paproci. W noc świętojańską Broniek wyrusza zatem na poszukiwanie cudownego zioła, potrzebnego do uzdrowienia jego matki, jednak na wskazanej polanie zamiast magicznego leku znajduje wiszące na sznurze ciało guślarzki, która popełniła samobójstwo. Pod wpływem pastucha zaś, powodowany dziecięcą ciekawością, Broniek dopuszcza się kradzieży tytoniu z pokoju swojego ojca, gdyż w ten sposób ma zapłacić wieśniakowi za snucie opowieści o siłach nadprzyrodzonych. Wychowany w wierze katolickiej Broniek ulega urokowi gminnych opowieści, co powoduje u niego dezorientację i wzbudza poczucie winy. Poddając się atmosferze czarów, coraz bardziej oddala się on od świata dziecięcego i zarazem przedwcześnie wkracza w dojrzałość.

W *The Knotted Cord* Pietrkiewicz w sposób bardzo osobisty powrócił do krainy dzieciństwa, a zachowane wspomnienia przetworzył w fikcję artystyczną. Wydarzenia opisane w powieści są w dużej mierze odzwierciedleniem wspomnień autora, choć – jak przyznał w autobiografii – niekiedy sam nie miał pewności, czy przywoływane sytuacje faktycznie miały miejsce, czy też zachowane w pamięci obrazy zostały częściowo zniekształcone wraz z upływem czasu i podsycone wyobraźnią małego chłopca.

Głównym motywem książki jest miłość protagonisty do matki – kocha ją bezgranicznie, idealizuje i wynosi na piedestał. Dzięki Antoninie dom Oborowiczów jest pełen ciepła i miłości, panuje w nim zgoda i wzajemny szacunek. Matka jest traktowana przez Bronka – porte parole autora – niemal jak święta. Ojciec przedstawiony zostaje zaś jako człowiek pracowity, odpowiedzialny,

ceniący wartości rodzinne. Jest też czytany i przekazuje dzieciom wiedzę historyczną oraz wartości patriotyczne. Bezpieczeństwo domu, sielanka wiejskiego życia oraz miłość i troska rodziców ukazane są jako najważniejsze elementy kształtujące tożsamość głównego bohatera. Równie silny wpływ na jego psychikę ma cierpienie powodowane postępującą chorobą ukochanej matki i rozpacz po jej śmierci. Scena pogrzebu Antoniny zamyka powieść i symbolizuje koniec dzieciństwa Bronka. Takie zakończenie książki Alicja Moskalowa (2000) zinterpretowała następująco:

Sznur pępowiny, który łączył Bronka z matką na początku, przeobraził się w sznur z węzłami bólu w godzinę śmierci. Chłopiec po raz pierwszy poczuł się zawieszony w pustce. Wyobcowany wobec nieba i ziemi. Przez moment – sam na sam ze sobą. Dopóki nie przypomniało mu się słoneczne podwórko z dwiema wysokimi topolami rosnącymi w pobliżu studni; zaraz też wróciła pamięć matki takiej, jaką znał sprzed choroby. Pamięć ta była jak jej uśmiech. Padający śnieg przesłonił tylko jej zewnętrzną powłokę w brązowym habicie i w ciemnej trumnie, ale nie mógł przesłonić jej duchowej obecności zza grobu (s. 165).

Warto dodać, że w wywiadzie z Andrzejem Bernatem (1987, s. 5) Pietrkiewicz wyjaśniał, że posłużenie się drugim językiem przy opisywaniu bardzo osobistych i często bolesnych chwil z pierwszej dekady życia pozwoliło mu spojrzeć na przeszłość z większym dystansem.

Przed wojną związany z poetycką grupą autentystów, również w powieści *The Knotted Cord* autor dał wyraz swojej fascynacji tym nurtem. Jego twórcą był Stanisław Czernik³, który zainspirował m.in. takich młodych poetów jak Jan Bolesław Ożóg, Józef Andrzej Frasik, Czesław Janczarski, Bolesław Kобрzyński (Bartelski, 1978, s. 78). Czernik, autor programu sformułowanego w opozycji do Skamandra i awangardy krakowskiej, a opartego na zwróceniu się ku naturze i autentyzmowi przeżyć, podkreślał decydującą rolę dzieciństwa w kształtowaniu światopoglądu poetów chłopskich. Jego zdaniem, po

³ Stanisław Czernik (ur. 16.01.1899 r. w Zochcinie koło Opatowa, zm. 3.12.1969 r. w Łodzi) – pisarz, folklorysta i poeta, twórca i teoretyk kierunku zwanego autentyzmem. Główną ideą autentyzmu było odzwierciedlanie w sztuce prawdy artystycznej i życiowej. W latach 1935–1939 wydawał w Ostrzeszowie *Okolicę Poetów*, czasopismo publikujące twory poetów związanych z nurtem autentyzmu, ale także otwarte na innych twórców. Czernik jest autorem tomików poetyckich: *Poezje* (1931), *O polskim płocie* (1934), *Przyjaźń z ziemią* (1934) oraz publikacji związanych z folklorem wsi polskiej: *Humor i satyra ludu polskiego* (1956), *Klechdy ludu polskiego* (1957), *Polska epika ludowa* (1958).

opuszczeniu wsi tacy twórcy byli skazani na szczególny rodzaj emigracji, gdyż środowisko miejskie zawsze jest odmienne od rodzinnych stron:

Poeci pochodzenia wiejskiego są emigrantami i podlegają znanej psychologii emigracyjnej. Każdy z nich przeżył zazwyczaj bardzo cierpkie dzieciństwo wiejskie. Schemat tych przeżyć bywa mniej więcej jednakowy [...]. Chata, ojciec, matka, koń, krowy, świnie, pies, najbliższe drzewa, wreszcie obszar parafii lub gminy. W tym szczupłym okręgu zamknięte dzieje pierwszych dziesięciu, piętnastu, a czasami nawet dwudziestu lat przyszłego poety układają się później w jakąś prehistorię, szczególnie sugestywną wobec następnego, zasadniczo odmiennego okresu (Czernik, 1935, s. 7, za: Tarnowska, 2000, s. 98).

Podobnego zdania był Zbigniew Andres (2003), który w artykule przedstawiającym obraz dzieciństwa w twórczości poetów związanych z grupą autenstyistów pisał:

Czernik mówił o micie osobistym, w którym „wszystkie przedmioty dzieciństwa stają się symbolami”. W tym micie „dom, sad, zwierzęta, pole, najbliższa okolica” są zmienione jakby w centrum świata. U autentystów, zwłaszcza Czernika, Pietrkiewicza, Ożoga, Frasika – twórców związanych ze wsią – mit to szczególny. Nic więc dziwnego, że autor *Wierszy o dzieciństwie* w ankiecie *Jak powstaje wiersz*, ogłoszonej przez Czernika[,] pisał w ten sposób: „Najpierw, od zarania dzieciństwa: świat, barwy, kształty, dotyk, wonie... nagrywają się na duszy te różnorakie, pierwotne przeżycia. Długo w niej trwają. Na tym stałym kształcie wyobraźni poety z nagromadzonymi w pamięci przeżyciami polega autentyzm” (s. 73).

W kontekście autentyzmu Andres omawia także mit dzieciństwa zawarty w *Sznurze z węzłami* Pietrkiewicza:

Poszukiwanie własnej tożsamości dokonuje się tu poprzez zwrot do korzeni: poprzez uruchomienie wyobraźni właśnie mitycznej, a wyobraźnia taka u twórców związanych z autentyzmem opiera się na doświadczeniu. Dla Pietrkiewicza jest to doświadczenie wsi, konkretnej, znanej z nazwy, w której spędził dzieciństwo i wczesną młodość. Poeta uprawia więc, jak sam o takich praktykach mówi, „uniwersalizm prowincjonalny”. Znaczy to, iż w owych tematach poszukuje środków do interpretacji skomplikowanych zjawisk współczesnego świata. [...] Kreowany świat [...] utkany jest jakby z Jungowych archetypów, mitów i symboli (s. 75).

Swoje przywiązanie do polskich korzeni i tęsknotę za utraconym krajem Pietrkiewicz (1998b) podkreślał wielokrotnie w wywiadach, a o roli dzieciństwa w życiu człowieka mówił:

Dzieciństwo jest czymś sakralnym. Jak człowiek kończy życie, widzi, że to jest okres najdłuższy i najważniejszy, bo on potem też wraca z „rury czasu” do wieczności... To tak, jak w jednym z moich wojennych wierszy: „Jestem sierotą wieczności, który zapomniał nazwiska”⁴ (s. 33).

Na pytanie, za czym tęskni bardziej: za mitem⁵ ojczyzny czy geograficzną przestrzenią, Pietrkiewicz odpowiedział, że jedynym realnym sposobem przeżycia mitu jest nasze dzieciństwo. Inne mity są nierealne. Zdaniem pisarza, nostalgia jest nierozzerwalnie związana z momentem tworzenia, lecz jej wpływ należy ograniczać, gdyż „sentyment zniekształca uczucia” (Mazurek, 2001, s. 8). Pytany o emigrację i tęsknotę za Ziemią Dobrzyńską, swoją małą ojczyzną, wyjaśniał, że nie czuje się emigrantem, a do Wielkiej Brytanii nie trafił z wyboru, gdyż do wyjazdu z Polski zmusiła go wojna (Dorosz, 2007, s. 218). Zachowawszy szacunek do rodzinnych stron, odnalazł dom w Londynie i w nim spędził większą część życia. Ze względu na swoje anglistyczne wykształcenie, doskonałą znajomość języka, którym posługiwał się również w zaciszu domowym (z żoną – pisarką Christine Brooke-Rose – mówił po angielsku), Pietrkiewicz mógł zintegrować się z kulturą kraju osiedlenia. Nie było to jednak równie łatwe dla innych Polaków, tych, którzy jako dorośli przybyli do nieznanego im wcześniej kraju i nierzadko niemal do końca życia nie opanowali języka, co powodowało, że nie potrafili odnaleźć się w społeczności brytyjskiej (Habielski, 2000).

⁴ Autor mówił tu o wierszu *Poemat* (Pietrkiewicz, 1941b) – zob. fragment:

Dzień już zapuścił żaluzje cieni
Na wielkie okna słoneczne –
I ptak, co błyszczał nad Regent’s Parkiem,
Zniknął w ostatnim oknie.

Noc – Wojna. Jednym czarnym ramieniem
Objęte wszystko, co wieczne.
[...]

Jestem sierotą wieczności, który zapomniał nazwiska,
I teraz słowa przemienia w róże,
Różami prosi przelatujące
Anioły:
Zdejmijcie-że ze mnie opończę,
W nagie mnie wpiszcie koła (s. 260).

⁵ Zdaniem Lecha Ostasza (1998), mit stanowi „najstarszy sposób radzenia sobie z paradokсами, przeciwieństwami i sprzecznościami jawiącymi się w świadomości” (s. 336), a zatem również z sytuacjami kryzysowymi.

Emocjonalny powrót Pierkiewicza do ojczyzny ukazany jest w *The Knotted Cord* w ujęciu psychologicznym, jako że kraj lat dziecińczych opisywany jest oczami dziecka (Bronka). Podobieństwa między mitem a powieścią opierają się tu bowiem na założeniach antropologicznych, przez co prowadzą do zatarcia granic pomiędzy rzeczywistością i fikcją (Zalewski, 2006, s. 56). Dążenie autora do stworzenia opowieści, w którą czytelnik może uwierzyć, jest oparte na chęci wiarygodnego ukazania piękna rodzimej ziemi i jej tradycji. W ten sposób pisarz powraca do korzeni i opiewa swoją małą ojczyznę z dbałością o najdrobniejsze szczegóły, co pozwala mu ukazać tęsknotę za utraconym rajem dzieciństwa. Taki pogląd głosił Pietrkiewicz, choć charakterystyczny był on też dla całej tzw. starej emigracji, czyli Polaków, którzy uciekali z okupowanej ojczyzny już jako dorośli, ukształtowani ludzie. W przeciwieństwie do nich powstałe w latach 50. polskie środowisko młodoliterackie, skupiające się wokół pism: *Życie akademickie*, *Merkuriusz Polski* i *Kontynenty*⁶, a składające się z poetów, którzy opuścili kraj urodzenia w wieku lat kilku lub kilkunastu, wychowywanych niejednokrotnie w polikulturach, w swojej twórczości skupiało się na terażniejszości i zintegrowaniu z kulturą angielską (Sikora 2000; Tarnowska, 2004, s. 122). Dzieciństwo wielu z tych twórców wiązało się z tułaczką po różnych krajach. Stąd poeci londyńscy, jak nazywano młodych twórców polskiego pochodzenia skupionych wokół *Merkuriusza* i *Kontynentów*, ztracali emocjonalną więź z otoczeniem (Tarnowska, 2011, s. 19), a Polska stawała się abstrakcją, z której pamiętali tylko wyrywkowe zdarzenia.

Pietrkiewicz podkreślał, że odbudowa tożsamości musi odbyć się w świadomości twórcy, a dla niego samego powroty do dzieciństwa i kultury ludowej, z której wyrósł, są niezwykle istotne. Wypowiedzi pisarza na ten temat nie były jednak nacechowane smutkiem i nostalgią. Pokazywał on raczej, że wspomnienia, zamiast stanowić bolesną i nieodwracalną stratę, mogą przerodzić się w źródło siły i inspiracji twórczych: „Wierzę w statyczność, a jednocześnie w kulistość dzieciństwa, w to, że ono się obraca cały czas i że można z niego czerpać” (za: Dorosz, 2007, s. 218). Zdaniem pisarza, doświadczenia z wczesnych lat życia mają silny i nieodwracalny wpływ na tożsamość dorosłego człowieka. Wspomnienia z dzieciństwa, jako fascynującego czasu nacechowanego emocjami, choć fizycznie odległe, wpływają na intelektualny i duchowy rozwój twórcy, który trwa nieprzerwanie przez całe życie. W przypadku emigrantów zaś – są źródłem porównań do realiów kraju osiedlenia. Rozterki związane z brakiem przynależności

⁶ Do grupy należeli Andrzej Busza, Bodgan Czykowski, Adam Czerniawski, Jan Darowski, Janusz Artur Ihnatowicz, Zygmunt Ławrynowicz, Jerzy Stanisław Sito, Florian Śmieja i Bolesław Taborski.

też nie były obce autorowi *The Knotted Cord*. Pietrkiewicz (1998a) pisał o zmaganiach o ciągłość własnej tożsamości i nękającym go poczuciu wykorzenia:

Od początku mojej decyzji pozostania poza Polską po wojnie tożsamość domagała się ciągłości. Kim człowiek jest i kim się stanie, musi być jakoś chronione przez korzenie tkwiące w tej tajemnicy, którą jest dla każdego z nas przyście na świat i miejsce, gdzie to nastąpiło. Mały punkt na globie nie wybrany przez żadnego z nas, nawet choćby miał zostać wybrańcem losu. Co mniejsze, tym bardziej własne (s. 6).

W 1942 roku w Londynie ukazał się zbiór wspomnień polskich emigrantów zatytułowany *Kraj lat dzieciennych*. Kolekcja zawiera wspomnienia m.in. Kazimierzy Hłakowiczówny, Jerzego Stempowskiego, Marii Kuncewiczowej, Zygmunta Nowakowskiego, Stanisława Mackiewicza, Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego. O książce tej pisał po latach Tymon Terlecki (1970) na łamach paryskiej *Kultury*:

Z początku 1942 roku [Grydzewski] wydał książkę zbiorową *Kraj lat dzieciennych*, złożoną z prac pisarzy przebywających na emigracji wojennej. Pomysł był, zdaje się, Ksawerego Pruszyńskiego, ale wykonanie – anonimowe – Grydzewskiego. Książka zrobiła niezwykłą karierę: została zaczytana i stała się prototypem gatunku, później szeroko rozplenionego w kraju i poza krajem (s. 115).

Opisywanie wątków autobiograficznych z pierwszych lat życia stało się zatem pewnego rodzaju modą. Z jednej strony wspomnienia te podtrzymywały poczucie więzi z ojczyzną i polskością, z drugiej zaś – dawały efekt terapeutyczny, łagodziły traumy związane z wojną, stratą bliskich i uchodźstwem.

W przekonaniu Pietrkiewicza wielu twórców sięgało do motywu dzieciństwa w momencie kryzysu tożsamości powodowanego wygnaniem, choć nie zawsze prowadziło to do uzdrowienia duszy. W *The Knotted Cord* autor opisał wczesne lata swojego życia i odniósł ogromny – jak na cudzoziemca – sukces wydawniczy. Jednocześnie – jak wspominał w autobiografii – ukazanie w powieści rodzinnego domu i poszczególnych etapów dorastania stanowiło przede wszystkim próbę rozliczenia się z przeszłością i pięknymi, ale też niezwykle bolesnymi zdarzeniami. Odtworzenie dziecięcej recepcji świata, nacechowanej szczerością i autentyzmem, pozwoliło autorowi na stworzenie dzieła będącego wyrazem hołdu dla rodziców i wpojonych mu przez nich wartości. Powrót do sakralnej przestrzeni pierwszych lat życia jawił się pisarzowi jako naturalna potrzeba każdego emigranta, który poprzez wspomnienia może pełniej poczuć swoją przynależność do historycznych korzeni kraju pochodzenia.

Bibliografia

- Andres, Z. (2003). *Przestrzeń egzystencji. Szkice o twórczości poetów emigracyjnych*. W: Z. Andres, J. Wolski (red.), *Literatura utracona, poszukiwana czy odzyskana. Wokół problemów emigracji* (s. 54–73). Wydawnictwo UR.
- Bartelski, L. M. (red.). (1978). *Polscy pisarze współcześni. Informator 1944–1970*. Agencja Autorska.
- Bernat, A. (1987). „Dajcie mi tylko jedną ziemi milę...”. J. Pietrkiewicz w rozmowie z A. Bernatem. *Nowe Książki*, 5–6, 5–12.
- Brzezińska, A. (2000). *Spółeczna psychologia rozwoju*. WN Scholar.
- Brzezińska, A. (2006). *Dzieciństwo i dorastanie. Korzenie tożsamości osobistej i społecznej*. W: A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna* (s. 47–77). PWN.
- Cieplińska, K. (2012). *Drugi Conrad? O recepcji angielskich powieści Jerzego Pietrkiewicza w Wielkiej Brytanii*. W: R. Cudak (red.), *Literatura polska w świecie*, tom IV: *Oblicza światowości* (s. 63–78). Gnome.
- Cieplińska, K. (2013). *The Knotted Cord Jerzego Pietrkiewicza na tle brytyjskiej powieści katolickiej*. *Zeszyty Naukowe KUL*, 4, 65–80.
- Czarnecka, B. (2001). *Język w poezji Jerzego Pietrkiewicza. Próba określenia funkcji potoczności*. W: B. Klimaszewski, W. Ligęza (red.), *Powroty w zapomnienie. Dekada literatury emigracyjnej 1989–1999* (s. 82–88). Bohdan Grell i Córka.
- Czernik, S. (1935). *Zaduma nad Jesieninem*. *Bunt Młodych*, 14–15, 7–12.
- Dorosz, K. A. (2007). „Moja siła jest w tym, że jestem sierotą...”. Z Jerzym Pietrkiewiczem rozmawia Krzysztof A. Dorosz. *Kresy*, 1–2, 218–224.
- Grydzewski, M., Pruszyński, K. (red.). (1942). *Kraj lat dziecińczych*. M. I. Kolin.
- Habielski, R. (2000). *Polski Londyn*. Dolnośląskie.
- Mazurek, M. (2001). „Zrozumieć koła czasu”. Rozmowa z Jerzym Pietrkiewiczem, poetą, tłumaczem, powieściopisarzem, literaturoznawcą. *Gazeta Niedzielną* z dn. 23–30.12.2001, 8–9.
- Moskalowa, A. H. (2000). *Pierwsza angielska powieść Jerzego Pietrkiewicza* W: B. Czarnecka, J. Kryszak (red.), *Jerzy Pietrkiewicz. Inna wersja emigracji* (s. 155–168). Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego.
- Mostwin, D. (1995). *Trzecia wartość. Wykorzenienie i tożsamość*. Wydawnictwo KUL.
- Ostasz, L. (1998). *Rozumienie bytu ludzkiego. Antropologia filozoficzna*. Wydawnictwo OSW.
- Pietrkiewicz, J. (1993). *In the scales of fate: An autobiography*. Marion Boyars.
- Pietrkiewicz, J. (1941a). *Po chłopsku*. Mildner.
- Pietrkiewicz, J. (1941b). *Poemat*. *Mysł Polska*, 14–15, 260–261.
- Pietrkiewicz, J. (1953a). *The knotted cord*. Heinemann.
- Pietrkiewicz, J. (1953b). *The knotted cord*. Roy.

- Pietrkiewicz, J. (1954). *Den Lille Munk*. H. Hirschsprungs.
- Pietrkiewicz, J. (1998a). Małe ojczyzny na mapie czasu. *Sycyna*, 17, 6–12.
- Pietrkiewicz, J. (1998b). *Słowa są bez poręczy*. PAX.
- Sikora, J. (2000). *Londyńska grupa literacka Mercuriusza i Kontynentów*. Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej.
- Tarnowska, B. (2000). Mit dzieciństwa w międzywojennej poezji Jerzego Pietrkiewicza. W: B. Czarnecka, J. Kryszak (red.), (2000). *Jerzy Pietrkiewicz. Inna wersja emigracji* (s. 85–98). Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego.
- Tarnowska, B. (2004). *Między światami. Problematyka bilingwizmu w literaturze. Dwujęzyczna twórczość poetów grupy „Kontynenty”*. Wydawnictwo UWM w Olsztynie.
- Tarnowska, B. (2011). *Wokół „Kontynentów”*. *Szkice i rozmowy z poetami*. Wydawnictwo UWM w Olsztynie.
- Terlecki, T. (1970). Mieczysław Grydzewski. *Kultura*, 4, 115–128.
- Zalewski, C. (2006). Mit a powieść. Prezentacja stanowisk teoretycznych. *Pamiętnik Literacki*, 3, 55–75.